

NOVE KNJIGE

⁵ »Šta hoće Spartakov savez?«, str. 264.

⁶ »Ruska revolucija«, str. 297.

⁷ »Šta hoće Spartakov savez?«, str. 263.

⁸ A. Gramši: »Problemi revolucije, intelektualci i revolucija«, BIGZ, Beograd, 1973, deo: »Pokret novog poretka«, str. 33.

⁹ Isto, str. 32, (»Ordine nuovo«, 21. VI 1919, I, br. 7.).

¹⁰ Članak »Fabrički savet«, »Ordine nuovo«, 5. VI 1920, II, br. 4, str. 46.

¹¹ »Sindikati i saveti«, str. 41.

¹² »Osvajanje države«, str. 37.

¹³ Isto, str. 38.

¹⁴ »Sindikati i saveti«, str. 40.

¹⁵ »Osvajanje države«, str. 37. (podvukao J. K.)

¹⁶ Đ. Lukač: »Krizna sindikalizma u Italiji«, »Etika i politika«, »Liber«, Zagreb, 1972, str. 100.

¹⁷ »Velika je, sudbonosna greška u mišljenju sindikalizma u tome što on suprotnosti rada i izrabljivanja lokalizira na NEPOSREDNO MESTO IZRABLJIVANJA, u tvornicu, i time radnike suprotstavlja jedino kapitalistima, ali ne i kapitalističkoj državi«. Isto, str. 104.

¹⁸ M. Nikolić: »Razvoj ideje radničkog samoupravljanja«, RU Subotica, 1973, str. 133.

¹⁹ »... socijalističko društveno vlasništvo nipošto nije isto što i državno vlasništvo. Podržavanje je bilo za nas samo jedan od oblika podrštavanja...«. Iz: K. Korsch, Christen zur Sozialisierung, Frankfurt A. M. 1969, str. 38; Navedeno prema P. Vranicki: »Marksizam i socijalizam«, »Liber«, Zagreb, 1979, str. 290.

²⁰ Đ. Lukač: »Uloga morala u komunističkoj proizvodnji«, »Etika i politika« »Liber«, Zagreb, 1972, str. 72.

²¹ K. Korš: »Radno pravo za savjete preduzeća«, Miloš Nikolić: »Razvoj ideje radničkog samoupravljanja«, str. 154.

²² »U predlogu rezolucije Lenjin ukazuje na nužnost propagandnog delovanja među masama u prilog sovjeta, kao i na obavezno 'proširenje sistema sovjeta', jer pobjeda može biti obezbeđena '... samo onda kada se budu organizovali ne samo gradski radnici, već i seoski proleterii...' Takođe je 'osvajanje komunističke većine u sovjeticima glavni zadatak u svim zemljama gde sovjetska vlast još nije pobjedila...'; Vidi: V. I. Lenjin: Referat na I (osnivačkom) kongresu Komunističke internacionale, 2. marta 1919, Izabrana dela, tom XIII, str. 24—26; Prema: M. Nikolić: Isto, str. 147.

²³ »... država (je) kod nas radnička s BIROKRATSKIM IZOPACAVANJIMA... sveopšte organizovan proletarijat dužan je da sebe zaštićuje, a MI SMO dužni da te radničke organizacije iskoristimo za zaštitu radnika od njihove države i za zaštitu naše države pomoću radnika...« — V. I. Lenjin: Izabrana dela u XVI tomova, tom XIV, »Kultura«, Bg, 1960, str. 133—137; Prema N. Pašić: »Klasni interesi, država i demokratija«, »Socijalizam u svetlu«, Bg, 1978, br. VI, str. 79—80. (podvukao J. K.)

²⁴ Vidi: N. Samilagić: »Historija političkih doktrina«, tom II, »Naprijed«, Zagreb, 1970, str. 360.

²⁵ »Diktatura proletarijata sastoji se iz rukovodećih direktiva partije, plus sprovođenje tih direktiva od strane masovnih organizacija proletarijata, plus njihovno pretvaranje u život od strane stanovništva...« — Vidi: N. Pašić: »Aktuelni sporovi oko diktature proletarijata«, u knjizi »Društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja« (predavanja Političke škole »J. B. Tita«, Kumrovec, 1975—76, »Komunist«, Beograd, 1977, sveska 8, str. 19—20.

²⁶ Vidi: N. Pašić: »Opšti problemi diktature proletarijata i socijalističke demokratije«, Uopredni politički sistemi, Visoka škola političkih nauka, Beograd, 1962, str. 157.

²⁷ Vidi: J. Đorđević: »Staljinova shvatanja diktature proletarijata«, »Politički sistem«, Savremena administracija, Beograd, 1977, str. 180—182.

²⁸ Vidi: I. Pačić: »Cemu razgovor o klasnoj diktaturi proletarijata«, »Gledišta«, Beograd, 1978, br. 7—8, str. 585.

²⁹ Vidi: K. Marks: »Otkrića o procesu komunistima u Kelnu«, str. 52, 53. Prema: Đ. Lukač: »Opportunizam i pučizam«, »Etika i politika«, »Liber«, Zagreb, 1972, str. 99.

³⁰ Vidi: Đ. Lukač: Isto, str. 98—99.

³¹ »Podudarnost mijenjanja okolnosti i ljudske delatnosti ili samopromjene može se shvatiti i racionalno razumjeti samo kao REVOLUCIONARNA PRAKSA...«. — K. Marks: »Teze o Feuerbachu«, »Rani radovi«, »Naprijed«, Zagreb, 1973, str. 338.

³² Iz govora druga Tita Narodnoj skupštini FNRJ povodom predloga Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, 26. juna 1930. — Iz zbornika »Samoupravljanje u Jugoslaviji 1930—1976« (dokumenti razvoja), »Privredni pregled«, Beograd, str. 63.

MILAN BUNJEVAC: »VREME U DRAMI«,

»Mala biblioteka«, Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1980,

Piše: Tvrtko Kulenović

Vrlo zanimljivu i originalnu knjižicu, uprkos utisku koji se stiče ako se eseji koji je sačinjavaju posmatraju svaki za sebe, spada u oblast teorije drame i pozorišta, i s pravom nosi naslov *Vreme u drami*, objavila je novopokrenuta »Mala biblioteka« Univerziteta umetnosti u Beogradu. Njen autor je Milan Bunjevac, već ranije afirmisan kao kompetentan poznavalac strukturalističkih (posebno francuskih) tumačenja umetnosti (Zbornik »Strukturalni prilaz književnosti«, Nolit, 1978) i kao kritičar koji je tako stečeno znanje umeo uspešno da primeni u vlastitim kritičkim studijama (»Anujev kaleidoskop«, ICS, Beograd, 1972).

Tri eseja iz kojih se knjiga sastoji jesu »Eshilovska retardacija«, »Problem vremena u *Neznanki iz Arasa*« i »Autogeneracija dramske akcije« (»Kod *Večite slavine*« Momčila Nastasijevića). Autor u »Preliminarnoj napomeni« i sam upozorava na razlike koje među esejima postoje, a naše je da ocenimo i sagledamo srodnosti koje ih vežu i koje se ne tiču samo uvek nesumnjivo prisutne »autorske ruke«, nego naročito nivoa kritičke i teorijske svesti koji se oseća kao jedinstven, bez obzira na to kroz koju se vrstu građe autor u datom trenutku kreće. Ta građa, u svim slučajevima, predstavlja samo povode čiji značaj nije u bitnoj srazmeri sa značajem teorijskih implikacija, s tumačenjem, razlaganjem, opisivanjem *vremena u drami*, koje predstavlja pravu sadržinu ove knjige. Povod prvom eseju je univerzalno značajni Eshil, povod trećem Momčilo Nastasijević, kao izuzetno značajna figura našeg nacionalnog književnog vidokruga, povod drugom je, međutim, jedna drama Armana Salakrua koji, iz današnje perspektive, za nas vrlo malo znači, a nije više neka velika »pljačka« ni za same Francuze. Međutim, upravo u ovom eseju trijumfuje Bunjevčev teorijsko znanje, duh i kompetencija, on upravo i najviše sadrži implicite jednu teorijsku studiju o vremenu u drami kakvu do sada gotovo da i nismo imali u našoj dramskoteorijskoj literaturi.

Ono što se u eseju »Eshilovska retardacija« kao teorijska misao kazuje, uglavnom je poznato, iako i tu treba upozoriti na lepu figuru po kojoj je u Eshilovom *Agamemnonu*, a donekle i u *Persijancima* »... koncepcija fuge sprovedena kroz celu tragediju«, kao i na kritički vispreno zadržavanje na *Kasandrinju sceni* i Kasandrinom liku: »Od Klitemestre, pošto je ostavljena, očekuje se da govori; od Pilada u *Hoeforama* to niko ne očekuje. Pošto je više od četiri petine tragedije skromno kao senka pratio svog prijatelja, neupadljiv u tolikoj meri da se njegov prisustvo više podrazumeva nego oseća, a gledalac se bez ikakvih teškoća navikao da ga drži za statistu, dok ga je čitalac, jamačno, potpuno zaboravio, Pilad odjednom izbacuje tri stiha koji, tako bar izgleda, rešavaju celu tragediju. Njegova je replika morala zvučati Atinjanima kao glas višnjih».

»U *Kasandrinju sceni* Eshil je nadmašio ne samo sve ostale dramske pesnike, već i samoga sebe. Čutanje — čije je psihološko opravdavanje koliko mogućnost toliko i očevitna stranputica — ovde je, ako se tako može reći, 'dvostruko': krajnje je vreme da Kasandra, pošto je prethodno bila nema i nepomična tokom cele scene između Agamemnona i Klitemestre, kao i trećeg Stasimona koji je usledio, napokon progovori, i ona čak biva oslovljena. Ali uzalud. Kao Klitemestra u početku, ona ostaje indiferentna prema svim navaljivanjima. I kad je tom upornošću scena, a samim tim i cela tragedija, dovedena do ivice apsurda, i kad smo se već pomirili s tim da joj nećemo čuti glasa, najednom — 'Piladov efekat'. I, sasvim razumljivo, iz nje ne progovara Agamemnonova robinja, već proročica koja u stravičnom košmaru otkriva prošlost i budućnost.«

Naveli smo ovaj obiman odlomak da bismo pokazali kako Milan Bunjevac poseduje jasnu sposobnost mišljenja o drami i o dramskom i na »sasvim tradicionalan način«. U trećem eseju »Autogeneracija dramske akcije« ispoljio je opet sposobnost i kompetenciju za vrlo modernu, strukturalističku interpretaciju dramske radnje, koju je ranije pokazao u knjizi *Anujev kaleidoskop*. Možda u ovom tekstu ima isuviše crteža i isuviše geometrije u rasporedu tema i naslova, ali je sigurno da se kod nas do sada u javnosti, s knjigama i u časopisima, a kad je u pitanju oblast dramske teorije i teatrologije, nije pojavio autor koji je ovim kritičkim instrumentarijem ovlađao tako sigurno kao Bunjevac.

U eseju o Salakruovoj drami («Problem vremena u *Neznanki iz Arasa*») Bunjevac kao da je »ostao na pola puta« između ranije dve mogućnosti, i to je, nesumnjivo, ne samo zbog ova- ga, najbolji esej u knjizi. U njemu on ne prati u prepričava- nju dramsku radnju tek iznutra prožimajući to prepričavanje teorijskom mišlju, ali isto tako ne svodi svoje teorijsko miš- ljenje na geometrijske crteže i grafikone. Misao mu se slobod- no, a istovremeno s teorijskog i naučnog stanovišta vrlo dis- ciplinovano i opravdano, kreće iz jedne umetničke oblasti u drugu, spaja međusobno udaljene primere, nalazeći u njima skrivene analogije, i otkriva jednu veliku, a umesno primenje- nu autorovu opštu obaveštenost i kulturu. Ono što Bunjevac ovde ima da kaže o vremenu u drami (u okviru poglavlja: »Kontrakcija i dilatacija vremena«; »Povratak unazad«; »Ne- utralno ili imaginarno vreme«; »Kompleksno vreme«; »Irever- sibilnost vremena«) može da posluži kao korisna lektira ne sa- mo teatrolozima, nego i antropolozima, psiholozima, sociolozi- ma, teoretičarima raznih vrsta umetnosti; dramsko vreme ov- de postaje ljudsko vreme, ali ne »opevano«, nego strogo »uklje- šteno« u okviru teorijskog i naučnog mišljenja.

Šteta što u ovu knjigu nisu stigla da budu uključena i no- vija Bunjevčeva istraživanja o prirodi komunikacije u pozori- štu. Time bi Bunjevac kao teoretičar drame i pozorišta otkrio i svoju »četvrtu mogućnost«, onu komunikološku i semiološku, a čitaoci bi dobili, ako je suditi na osnovu odlomka iz te stu- dije, objavljenog u »Književnoj reči«, veoma značajan prilog iz ove oblasti, u kojem je, bar koliko je nama poznato, prvi put kompetentno i potpuno odgovoreno na »famoznu« primedbu Žorža Munena da u pozorištu zapravo i ne postoji prava komu- nikacija, jer »gledaoci ne mogu glumcima da odgovore predsta- vom«. No, nadajmo se da će autor umeti da uklopi taj tekst u neku novu knjigu iz oblasti teorije drame i pozorišta, koja neće biti manje zanimljiva i korisna od ove.

MIRKO ZUPANČIĆ: »POGLED U DRAMU«,
Založba »Obzorja«, Maribor, 1979.

Piše: Denis Poníž

Zupančičeva knjiga pozorišnih eseja sastoji se iz dva dela: u prvom su dosad neobjavljivani eseji o dramskom delu Henri- ka Ibsena, a u drugom već objavljeni eseji o pojedinim dra- mama Viljema Šekspira. Drugim rečima: Mirko Zupančič, priz- nati stručnjak za istoriju drame, profesor na ljubljanskoj Aka- demiji za pozorište, radio, film i televiziju, pokušao je da u prvom delu knjige otkrije neke značajne nove poglede na Ib- zenove drame, koje danas jako uznemiravaju evropske teatro- loge i koje im, u svetlu Lukačevih i Kjerkegorovih teorija, ot- varaju nove dileme. Kakav je autor bio Ibsen? Da li moralist, da li samo kritičar buržoaskog društva, i to kritičar »simbolič- nih« područja ovog društva, područja koja su se ticala pre sve- ga sudbine pojedinaca i sudbine ličnosti u vrtlogu povremeno nerazumljivih događaja, dakle događaja koji su izvan materi- jalnog, kritičkom razumu dostupnog ponašanja? Analizirajući u svetlu napred navedenih autora Ibsenove drame, Zupančič mora pre ili kasnije da otkrije da je veliki deo današnjih zna- nja o Ibsenu problematičan i da ne otvara one perspektive koje danas pred nas postavljaju Ibsenove drame *Strahovi*, *Divlja patkica*, *Rosmersholm*, *Johan Gabrijel Borkman*, *Heda Gabler*, *Stubovi društva*, ili, kako u uvodu kaže: »Bilo kako da razmiš- ljamo o problematici Ibsenove forme, jasno je da je ona pove- zana s njegovim sadržajnim umetničkim istraživanjima čove- ka koji se otkriva i odabira. Antički gledalac mogao se identi- fikovati s Edipom, u kome je gledao reprezentanta mitske čov- ekove sudbine, dok Ibsen provocira distance«. U svojim ana- lizama Zupančič detaljno objašnjava to »provociranje distan- ce«, koje za njega predstavlja osnovni dramski konstituent: gledalac vidi sudbine junaka u obrnutoj situaciji; sinteza se kroz zbivanja raspliće u pojedine tokove, istorija se raspliće do kraja, iako se na početku čini da je svet tvrd, bez pukotina i bezvremenski u svojoj potpunosti. Zupančičeve analize nisu op- terećene ranijom svešću i ranijim iskazima o dramatičaru i nje- govim delima, mada se povremeno na njih poziva i većinom ih veoma dobro, analitički i poznaje, posmatrajući ih u hori- zontu jedinstvene moderne evropske drame i teorije o toj dra- mi. Čini se da smo ovim studijama dobili zaista modernu ana- lizu Ibsenove drame, koju dopunjava studija Janka Modera »Ib- zen kod Slovenaca«.

Drugi deo knjige posvećen je Šekspiru. Zupančič analizira redom najpre grupu drama koje naziva »Šekspirova tragična vi- zija sveta«, zatim drame *Romeo i Julija*, *Mletački trgovac* i možda najzanimljiviju Šekspirovu dramu iz »krvavog ciklusa« — *Timona Atinjanina*. Te se analize po svojoj unutrašnjoj kom- poziciji oslanjaju na Jana Kota, pri čemu ipak pokušavaju da prevaziđu jednodimenzionalnost samo ideološkog, makar i toli- ko poštenog, angažovanog esejizma. Naravno, pored nepregled- nog mnoštva dela koja govore o Šekspiru, o njemu je veoma teško reći nešto »novo«, ali se on ipak može posmatrati iz od- nosa sopstvenog vizionarstva i sopstvene upravljenosti na raz- nolikost sveta. Upravo je to Zupančič učinio u svojim analiza-

ma. Cela njegova knjiga — i prilozi o Ibsenu i prilozi o Šekspi- ru — otvara niz polemičkih stavova. Nadajmo se da će oni po- stati produktivni, mada redukcija književnih revija u Sloveni- ji, u kojima se zbiva svojevrsan dijalog, ne ukazuje na to i ne daje svetle perspektive, posebno ne takve kakva je anali- tički i esejistički osmišljena knjiga Mirka Zupančiča.

Sa slovenačkog preveo: Jaroslav Turčan

HANS MAGNUS ENCENSBERGER: »NEMAČKA, NEMAČKA,
IZMEĐU OSTALOG« i »PROPAST TITANIKA«,

Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980.

Piše: Branko Maširević

Encensbergera smo dočekali i ispratili preko naših mogućno- sti. Dok mu nismo utrpali jednu ne baš čisto umetničku nagra- du, mnogi nisu ni čuli za čoveka koga su vrlo brzo proglasili sjaj- nim i moćnim. Doduše, dve knjižice prevedene poezije nisu mač- ji kašalj, ali to je bilo u vreme kad stvaralaštvo nemačkog pesni- ka nisu pratile i neke druge stvari. A ovaj narod je oduvek voleo one druge stvari, pa je tako *dolazak u čistoj formi* često prolazio nezapaženo. Tek, Encensbergeru smo posvetili mnogo šljajfni, tra- ka i poslovnih ručkova, više nego ijednom gostu iste kategorije. Naša vrlo štampa uglavnom je prećutala da Hans nije davao po- jedinačne intervjue, što joj nije smetalo da pod istom firmom objavljuje, gotovo iz dana u dan, njegove proročke i jerečičke re- či. Pokazalo se, naime, da smo vrlo teško izišli na kraj s princi- pijelnim Nemcem. Očevici pričaju da je bilo i fizičkog negodo- vanja nekih naših novinara kad im ovaj nije dao intervjue. A Hans, pesnik, i kao svaki dobar intelektualac, mlak i uglađen, ni- je hteo da se brani. Raširio je ruke i tim »banalnim« gestom po- kazao kako s balkanskim temperamentom nema nikakvih dodir- nih tačaka. Kao i obrnuto, uostalom.

Izbor eseja pod naslovom *Nemačka, Nemačka, između osta- log*, dobro je došao u vreme kad radova ovakve vrste u nas ima sve manje, i to uglavnom u prevodu. Pre svega, reč je o tome da se iz ove knjige može višestruko učiti. Ne samo dijalektičkom miš- ljenju, već i dijalektičkom pisanju, što je posebno potrebno na- šoj književnosti. Encensberger nikad ne promišlja slučajno, ili iz navike, to je, bez obzira što je ovde u pitanju izbor, dosledan i jasan projekat jedne borbe na intelektualnom planu, buntovna i autentična želja da se u ovom kontaminiranom životu bude na jedan valjan i pošten način. Već prvi esej, o industriji svesti, po- kazuje moralni i intelektualni položaj ovog autora. Iako samo je- dan od onih koji se na Zapadu bave ovom problematikom, Encen- sberger se izdvaja od spektakularnih i povodljivih teoretičara ob- likovanja duha, ne samo po imitaciji problema, već i po sasvim odmerenom i odgovarajućem instrumentariju koji koristi u pri- log tvrdnji da je »svest poslednje pribežište pred propašću sveta, koje subjekt u sebi samom traži, i misli da nalazi, kao da je to neka tvrdava, kadra da odoli svakodnevnoj opsadi«. Biti svoj oduvek je bila problematična stvar. Upravo zato što svako misli da je pozvan i prozvan da brine ne samo o sebi već i o drugima. Staro je mišljenje filozofa da je od svih stvari na svetu razum najpravednije podeljen, jer svi veruju da ga imaju dovoljno. A onaj koji je hvalio ludost, Erazmo Roterdamski, pisao je da kad bi svim ljudima sveta odsekli glave i pustili ih niz ulicu, da bi svako potčrao baš za svojom glavom. Mit o sopstvenoj nepogre- šivosti izveden je iz prirodnog determinizma.

Encensberger ukazuje na neadekvatnost upotrebljenog termi- na »industrija svesti«. Ali, mnogi drugi, kao i on sam, nisu izmi- slili ništa bolje. Ta mala terminološka zbrka pokazuje svoju fa- talnost kad nemački autor govori o društvenoj indukciji i pos- redovanoj svesti. I dok se u Vansa Pakarda, kao podnaslov knji- zi *Industrija svesti*, nalazi »skriveni ubeđivači«, Encensberger od- lučuje da akcenat stavi upravo na industrijske razmere, koje su, po njemu, dovele do oblikovanja duha. Hans Magnus ističe da je industrija svesti dete poslednjih sto godina. Kao uslove nje- nog postojanja nabraja prosvetčenost u najširem smislu, političke pretpostavke u vidu proklamovanja ljudskih prava, prvobitnu akumulaciju kao ekonomski faktor i »tehnološke pretpostavke bez kojih se svest ne može industrijski indukovati«. Nedoumice nastaju baš zbog industrijske dimenzije oblikovanja duha. Jer, činjenica je da tek u vreme masovnog društva otkrivamo i one suptilne puteve kojima moć ostvaruje ciljeve na lestvici društve- nosti. Ostaje kao pitanje šta je zapravo Encensberger želeo da prouči: usmeravanje duha, ili industrijske dimenzije na talasnim dužinama duha vremena. Ako je u biti ono prvo, onda se ne mo- že negirati period pre prvobitne akumulacije i tehnološke histe- rije, jer ni u totalitarnim društvima nije sve teklo u čistim obli- cima, putem sile i prava jačeg i bogatijeg, već je i tu postojala čitava mreža tananih metoda kojima su vlastodršci obezbeđivali svoj već osvojeni položaj. Ti su se metodi samo usavršili i postali očigledniji za istraživača kad se povećao udeo tehnologije u sva- kidašnjem životu. Prema tome, ostaje pod znakom pitanja uloga tehnologije, dakle upravo atribut »industrijski« u oblikovanju svesti, jer bi se bez toga iz realnosti prognala čitava religija, sa strahovima i praznicima, tabui u kojima čovek nije okamenio je-